

ՆԱՐԵԿԱՑԻԱԿԱՆ 4-ՐԴ

ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆԵՐ, 7 ՆՈՅԵՄԲԵՐԻ, 2018

ԺԱՆ ՊԻԵՌ ՄԱՀԵ

Բարձրագույն հետազոտությունների
գործնական դպրոցի պատվավոր տնօրեն,
Ասիական ընկերակցության նախագահ

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑՈՒՄՆ ՎԵՐԱԳՐՎՈՂ «ԿԱՐԳ ԵՒ ԿԱՆՈՆ ԱՂԱՒԹԻՅ»-Ը ՈՐՊԵՍ «ՄԱՏԵՆԱՊԵՐՈՒԹԵԱՆ» ԳՐՔԻ ՆԱԽԱԳԻԾ

Բանալի բառեր՝ Հեղինակային պատկանելիություն, ներքին մարդ, արտաքին մարդ, սաղմոսերգություն, պատարագ, Հայր Մեր աղոթքը, տեսիլք, գիշերային ժամերգություն:

Լուսահոգի Հրաչյա Թամրազյանի գիտական մեծ վաստակների թվին պետք է դասել «Մատենագիրք Հայոց» մատենաշարի՝ Նարեկյան դպրոցին նվիրված 10-րդ հատորում իր հրատարակած գիտահամեմատական բնագրերը, ինչպես նաև նույն հատորի ընդհանուր խմբագրությունը: Ասեմ միայն, թե ինչ անհամբերությամբ եմ սպասել 1980-ական թթ. ի վեր, Անանիա Նարեկացու «Նարեկացու» քննադական հրատարակությանը: Եվ ահա, 2009 թ. հասանելի դարձավ հայոց հոգեվարժական գրականության այդ անզուգական գանձը:

Սակայն նույն հատորը պարունակում է նաև ուրիշ գանձեր, հատկապես Գրիգոր Նարեկացուն վերագրվող չորս կարճ ճառախոսություն, որոնք հարուցում են հեղինակային պատկանելիության դժվարին հարցեր, որոնց վերաբերյալ մասնագետները տարակարծիք են: Օրինակ, Պողոս Խաչատրյանը հակված էր կարծելու, թե այդ երկերը Նարեկացունը չեն, իսկ Հրաչյա Թամրազյանը հակառակն է ապացուցել:

Այսօր կքննարկեմ այդ ճառախոսություններից միայն մեկը՝ «Կարգ եւ կանոն աղավթից»: Իմ կարծիքով՝ երկը միաժամանակ Նարեկացունն է և ոչ Նարեկացունը: Ինչպե՞ս է հնարավոր իրարամերժ տեսակետներ զուգահեռաբար

պաշտպանել: Ոչ թե ուղիղ, այլ առակով պիտի պատասխանեմ այդ հարցին: Մովսես Կաղանկատվացին գրել է, թե մի ոմն հոռնկորիկ եղել է Աղվանից արքա Եսվաղենի «պոռնկորդին»¹: Մեր կողմից նկատենք, որ ինչ էլ լինի մայրը, «պոռնկորդու» ծնունդը նույնքան բնական է, որքան հարազատ որդունը: Երկուսի միջև եղած տարբերությունը պայմանավորված է ոչ թե բնությամբ, այլ օրենքով և պատմական հանգամանքներով: Բանն այն է, որ հասարակական տեսանկյունից խորթը չի պատկանում հոր օջախին: Կարող է ուրիշ գերդաստանից որդեգրվել, ուստի և հարազատ որդիներից շատ տարբեր ճակատագիր կունենա:

Գրականության պատմությունից գիտենք, որ հռչակավոր մի շարք հեղինակներ գրել են ստեղծագործություններ, որոնց հեղինակությունից հետագայում հրաժարվել են: Օրինակ, իր ստեղծագործական կյանքի սկզբում, Օնորե դը Բալզակը տասնյակ վեպեր էր գրել զանազան կեղծանուններով, մինչև ձեռնարկեց «Մարդկային կատակերգությունը», ինչից հետո, սկսեց ստորագրել իր անունով: Իսկ Ալեքսանդր Դյուման ստորագրել է Օգյուստ Մակեի (Auguste Maquet) համագործակցությամբ ստեղծված՝ այսօր հանրահայտ վեպերը՝ «Կոմս Մոնտե Քրիստո», «Երեք հրացանակիրները» և այլն:

Հիմա անդրադառնանք Գրիգոր Նարեկացու պարագային: Թամրազյանի վարկածներից ելնելով, կռահում եմ հետևյալը. դեռահաս հասակից ի վեր, իր անձնական կամքով կամ Անանիա աբբահոր թելադրանքով, Գրիգորը անդադար գրել է, բայց այդ գրվածքները միայն իր մերձավորների համար էին: Բացառություն են միայն «Երգ երգոցի մեկնությունը» և «Ապարանից Սուրբ Խաչի Պատմությունը», որոնք հրապարակվել են Վասպուրականի Գուրգեն Խաչիկ արքայի և Մոկաց եպիսկոպոս Ստեփանոս Աբղլմեսհի պատվերով:

990 թ. հետո մահացավ Նարեկավանքի առաջին աբբահայրը՝ Անանիա Նարեկացին: Այն ժամանակ ըստ երևույթին Գրիգորի եղբայրը՝ Հովհաննեսը դարձավ աբբահայր և ձեռնարկեց իր եղբոր երկերի ժողովածուի ստեղծումը: Գրիգորի համաձայնությամբ, որոշվեց մեծ խնամքով ընտրել և խմբագրել նյութերը՝ դրանք դասավորելով եռամաս ժողովածուում, այսինքն՝ Ներբողները, «Գանձտետրը» և «Մատյանը»:

Անկախ է մնացել միայն «Երգ երգոցի մեկնությունը», որի հեղինակային պատկանելիությունը հստակ հաստատվում է հիշատակարանում²: Գրիգորի՝

¹ Մովսես Կաղանկատուացի, Պատմություն Աղուանից աշխարհի, Ա 23, քնն. բնագիր և ներածություն Վ. Առաքելյանի, Երևան, 1983, էջ 75:

² ՄՀ, հ. ԺԲ., 2009, էջ 882-883: Գրքի հեղինակային պատկանելության մասին տե՛ս L. Pétrossian, Grégoire de Narek, Commentaire sur le Cantique des Cantiques, Introduction, traduction et notes, Roma, Pontificio Istituto Orientale (Orientalia Christiana Analecta 285), 2010, էջ 121-126:

ժողովածուում չընդգրկված մանր գրվածքների հեղինակային պատկանելիությունը միանգամից կասկածելի դարձավ, որովհետև հեղինակի կողմից այլևս չէր երաշխավորվում: Ավելին, պաշտպանված չլինելով՝ ո՛չ հիշատակարանով, ո՛չ էլ հեղինակային երկերի հարևանությամբ, այս ճառախոսությունները հեռացել են բուն ծագումից, շեղվել ուղիղ ավանդությունից, յուրահատուկ ճակատագրի արժանացել:

Օրինակ, պարզ է, որ այսօր քննարկվելիք «Կարգ եւ կանոն աղավթից»-ը՝ «որդեգրվել» է Թեղենյաց վանքի աբեղաների կողմից³: Ապարանի շրջանում գտնվող այդ վանքը, հավանաբար ժ դարում ոչ մի առնչություն չի ունեցել նարեկավանքի հետ: Սակայն ժԴ դարից աբեղաները որոշել են օգտվել Գրիգոր Նարեկացու «Կարգ եւ կանոն աղավթից» երկում պարունակվող խրատներից, դրանց ավելացնելով իրենց վանքի սովորույթները: Ուստի իրենց թողած բնագիրը խառնուրդ է բուն նարեկյան և հավելված տարրերի: Մեջբերենք այդպիսի մի օրինակ. գրիչը նկատում է՝ «Այսպէս ասեն ի Թեղենիս. «Եւ սուրբ Անտոնն, Եւ այլ սուրբ հարքն երկոտասան ծունր կրկնէին առաջ քան զճաշակելն»»: Այս նկատողությունը անկասկած պետք է հավելում համարել, քանի որ չնայած նրան, որ սուրբ Անտոնի անունը հիշատակվում է Խոսրով Անձևացու մեջբերած մի քարոզում⁴, Գրիգոր Նարեկացին ինքը երբեք այն չի հիշատակել: Նշենք նաև, որ սուրբ հայրերի ոչ մի ուրիշ հատուկ անուն չկա ամբողջ «Կարգ եւ կանոն աղավթից»-ի մեջ:

Իմ կարծիքով գիշերային ժամի առթիվ հիշատակվող «սուրբ վարդապետն Թումայ»⁵-ն հռչակավոր հայրերից մեկը չէ, այլ նարեկավանքի կամ Թեղենյաց վանքի մի շարքային աբեղա: Նույնպես մի անանուն ճգնավորի – «ոմն ի սրբոցն» – վերագրվում է մի տեսիլք «ի միաշաբաթոջ աւուրն յարձակման գիշերային հսկման»⁶: Հիշեցնենք, որ շաբաթ և կիրակի օրերի միջև ընկած գիշերվա ընթացքում վանականները անընդհատ էին հսկում՝ մինչև առավոտյան պատարագը: Այդ տեսիլքում հայտնվում է փառքի գահին բազմած Քրիստոսը. ամբողջ գիշեր արթուն մնացած վանականներին Տերը ոսկի է տալիս, մինչև կեսգիշեր արթուն մնացածներին՝ արծաթ, առավոտյան արթնացածներին՝ պղինձ, իսկ «կիսոց» (այսինքն՝ մնացածներին)՝ ոչինչ: Անհնար է հավատալ, որ այդ մանկական առակի հեղինակը Գրիգոր Նարեկացին լիներ: Լուրջ հիմքեր

³ Բնագրում վանքի անունը նշվում է որպես Թեղենիս, տե՛ս ՄՀ, հ. ժ, 2008, էջ 1080, § 108:

⁴ «Հանգուցելոց սրբոց, առաքինասէր կրանատուրաց Պաղոսի, Անտոնի, Պաղեայ, Մակարայ և ամենայն սրբոց հարցն յիշատակ եղիցի», **Խոսրով Անձևացի**, «Քաջայայտութիւն կարգաց եկեղեցւոյ քարոզութեանց եւ աղաթից...», ՄՀ, հ. ժ., 2008, էջ 211, § 364:

⁵ ՄՀ, հ. ժ, 2008, էջ 1088, § 91:

⁶ Նույն տեղում, էջ 1086, § 72:

ունենք մերժելու նման վարկածը: «Մատչանում» Գրիգորը, երկու անգամ Քրիստոսի տեսիլք հիշատակելով հանդերձ, այնուամենայնիվ, երկյուղածությամբ տողորված լինելով, չի համարձակվում նման տեսարան նկարագրել: «Զքեզ իսկ տեսի հոգացեալ վասն իմ / – Զոր չէ աստ գրելի – եւ ոչ պատկառեցի»⁷: Մեկ այլ աղոթքում Գրիգորը խոնարհվում է «Առ այն զոր տեսի աչաւք իսկ իմովք, / Առ որ մեծ է պատասխանատրութիւնս, / Քան առ համաւրէն Աւետարանին»⁸: Հետեաբար, անանուն ճգնավորի տեսիլը չենք կարող վերագրել Գրիգոր Նարեկացուն:

Խնդրո առարկա ճառը հաստատում է, որ «յերկուց է մարդ՝ իմանալի եւ զգալի»: Ուստի անհրաժեշտ է, որ արտաքին մարդը և ներքինը այնպես աղոթեն, որ մտքով առ Աստված բարձրանան, մարմինն իբրև հովանի պահպանելով հանդերձ: Նման դեպքում, երկուսը միաժամանակ են ձեռքերն ամբառնում Աստծուն աղերսելու համար⁹: Հետեաբար, մարմնի դիրքն ու շարժումները պետք է արտացոլեն սրտի և մտքի սլացքը դեպի Արարիչը:

Թեպետև «արտաքին մարդ» և «ներքին մարդ» եզրերը հարազատ են նարեկյան դպրոցին, սակայն վանականների սաղմոսերգությունը ոգեկոչելիս, Նարեկացին չի անդրադառնում մարմնի շարժումներին: Կարո՞ղ էր արդյոք ներկա ճառում Գրիգորը թելադրել, թե ամեն աղոթքից առաջ կամ հետո քանի ծնրադրություն է պետք: Ենթադրում եմ, որ Գրիգորի զուսպ և հակիրճ ցուցումներին Թեղեկյաց վանքի աբեղաներն ավելացրել են իրենց ուխտի բոլոր ծիսական սովորույթները: Այսպիսով օծում էին իրենց իսկ կանոնները սուրբ վարդապետի անունով:

Օրինակ, կարելի է որպես Նարեկացու իսկական պատգամ ընդունել հետևյալ խրատը. «Յորժամ հոգեւոր փողն հարկանի, եւ դու արթնանաս, իսկ եւ իսկ կնքեա՛ զքեզ նշանաւ խաչին՝ յիշելով զԱմենասուրբ Երրորդութիւնն, զի մի՛ դատարկ գտեալ զքեզ շարին՝ ծուլութիւն կամ այլ ինչ տկարութիւն դիցէ ի քեզ, այլ դու քաջապէս զինեա՛ զքեզ»¹⁰:

Սակայն որոշ հակիրճ ցուցումներ՝ սուրբ Գրիգորի ոճին ոչ պատշաճ, ակներև հավելվածներ պետք է համարել: Օրինակ. «Յերեկոյին ժամն՝ Խոնարհեցո՛ ծնդրով, Ապրեցո՛ւ ո՛չ, Համբարձին՝ ծնդրով, եւ սաղմոս փոխերն՝ բնան ծնդրով, եւ ամենայն աղաւթից վերջ՝ ծունր, որպէս ցուցաւ»¹¹:

Հրաշա Թամրազյանի մատնանշած հեղինակային պատկանելության ապացույցներն ընդունելով՝ կցանկանայի որոշ մեթոդաբանական սկզբունքներ

⁷ Մատեան, 20, 5 ՄՀ, հ. ԺԲ., 2009, էջ 155:

⁸ Նույն տեղում, 27, 6 ՄՀ, հ. ԺԲ., 2009, էջ 193:

⁹ ՄՀ, հ. Ժ., 2008, էջ 1084, § 49-50:

¹⁰ Նույն տեղում, էջ 1085, § 56:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 1090, § 124:

սահմանել և լրացուցիչ նկատառումներ արտահայտել: Նախ և առաջ պետք է մեծ ուշադրություն դարձնել ձեռագրերում եղած վերտառություններին: Քննարկվող ճառի դեպքում 18 գրչագրերից 13-ը վերագրում են այն Գրիգոր Նարեկացուն, չորսը՝ Գրիգոր վարդապետին, կամ «մի ոմն միայնացեալ Գրիգորի»։ Մեկ օրինակ միայն հեղինակի անունը չի նշում: Այս հանգամանքը հատկապես ուշագրավ է, եթե համեմատենք Գրիգորին վերագրվող այլ ճառախոսությունների հետ: Օրինակ, «Համառատութիւն բան խրատու» երկը¹² ոչ մի հին ձեռագիր Գրիգոր Նարեկացուն չի վերագրում¹³:

Հարկ չեմ համարում մանրամասնորեն քննարկել «Կարգ եւ կանոն աղաթից» երկի բուն նարեկյան կորիզը սահմանող՝ Հրաչյա Թամրազյանի վերլուծած բոլոր կետերը: Դրանք են. ներքին աղոթքի միատիկ տեսությունը, ներքին և արտաքին մարդու հարաբերությունները, գիտությունը և ընտրությունը աղոթելու պահանջը, հեղինակի անձնական անարժանության դավանանքը, հավատո հանգանակի յուրահատուկ խմբագրությունը և այլն:

«Կարգ եւ կանոն»-ի ոճն ավելի պարզ է, քան Գրիգոր Նարեկացու մյուս բոլոր երկերինը, բացի «Նրգ նրգոցի մեկնությունից»։ Սակայն որոշ հատվածներ հիշեցնում են մեզ Անանիա Նարեկացու «Խրատագրքի» առակները կամ քերթողական համեմատությունները. «Զոր աւրինակ եթէ ոք, առաջի իշխանի կացեալ, թէ ոչ զմիտսն յամենայն զգայութեանց յինքն ամփոփեալ խաւեսցի, փոխանակ պարգեւս առնելոյն, անարգի, ապա քանեա՞ն առաւել առաջի Աստուծոյ կացեալ՝ պարտիմք զգուշութեամբ խաւել, զի մի՛ փոխանակ պարգեւացն դատիմք»¹⁴:

Այսպիսով, արթնացնելով ընթերցողի երևակայությունը, հեղինակը փորձում է հուզմունք հարուցել, կարծրասրտությունը կակղել և արտասուք բերել: Այս մեթոդով է նարեկյան դպրոցը վերանորոգել ոգիների ճկունությունը և կրոնական եռանդը:

Մյուս կողմից, ճառի այլ հատվածներ կարծես թե «Մատեան Ողբերգութեան»-ի ոճական առանձնահատկությունների նախերգանք են հանդիսանում: Հրաչյա Թամրազյանն արդեն անդրադարձել է, որ բնագրի սկզբնական խոսքերը կարելի է տողատել «Մատեան»-ի պես¹⁵. «Իսկ ես՝ անարժան եւ խղճէ մտացս հարեալ, / մեղաց ծնունդ, յետին եւ չար ժամանակի պտուղ, / տգէտ եւ անվարժ ի գրոց աշխատութեան (...)»¹⁶:

¹² ՄՀ, հ. ԺԲ., 2009, էջ 1022-1084:

¹³ Ըստ Հ. Միրզոյանի Առաջաբանի, ՄՀ, հ. ԺԲ., 2009, էջ 1009: ԺԶ. դարից ի վեր, բնագիրը վերագրվում է երբեմն Գրիգոր Սկևռացուն, երբեմն էլ՝ «յոթներանգեան մենաստրի Գրիգորին»՝ Վարդան դիվանադարի հաւաքատին, ՄՀ, հ. ԺԲ., 2009, էջ 1022: Նարեկացու շրջապատում այդ Վարդան «հաւաքատուր» հայտնի չէ:

¹⁴ ՄՀ, հ. Ժ., 2008, էջ 1085, § 53:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 1076-1077:

¹⁶ Նույն տեղում, էջ 1061, § 3:

Սրան կարելի է «Կարգ եւ կանոն»-ի մի այլ հատված կցել. «Ձա՛յս գիտեա, զի պահպանութիւն կայ յԱստուծոյ առ մեզ առաւել ի քուն, քան յարթնութեանն»¹⁷: Պետք է հասկանալ, որ մարդկային էականերս Աստծու օգնութեան կարիքն ավելի շատ ունենք քնած, քան թե արթուն վիճակում: Իրոք, Գրիգորի պատկերացմամբ քունը մեղքի արգասիքն է և «մահահանգոյն»¹⁸: Հետևաբար, միայն Աստծու պահպանութեամբ մարդիկ կարող են անվտանգ քնել և հանգիստ վայելել: Ընդհակառակը, «սթափեալ վերստին / ի ննջմանէ ծանրութեան», կարող են «ամենազգաստ արթնութեամբ (...) ձայն մաղթանաց (...) յերկինս առաքել»¹⁹:

Ուստի, սուրբ Գրիգորը մեղադրում է իրեն իսկ՝ հարատև նիհրելու մեջ, իր անվան ստուգաբանությամբ հանդերձ. «Յաւազանէ կոչեցայ Արթուն, / եւ ես ի քուն մահու ննջեցի, / ի փրկութեան աւուր Հսկող յորջորջեցայ, / բայց զգաստութեանն աչս կափուցի»²⁰: Այդ պատճառով, «Մատեան»-ի ամեն մի գլուխ ստորագրվում է Գրիգորի անվան հայերեն թարգմանությամբ²¹. «Նորին Հսկողի... ի խորոց սրտի խաւք ընդ Աստուծոյ»:

Բայց, հնարավոր է մի կարեւոր քայլ ևս անել: Բնագրի մեկ հատվածում հեղինակը սովորեցնում է, թե ինչպես խոսք ուղղենք Աստծուն, իսկ. «Մատեան»-ի 33-րդ աղոթքից գիտենք, թե ինչ երկյուղացութեամբ է սուրբ Գրիգորը Պատարագ մատուցել: «Կարգ եւ կանոն»-ի հեղինակը նույնպես Պատարագի քնարերգական գովեստ է հորինում. «Ժամ Պատարագին (...) ամենայն աղաւթիցն ժամանակ գերագոյն է, բայց այս՝ կարի սարսափման, զի այժմ բաց են դրունք ողորմութեան, եւ բաշխի առատապէս պարգեւ խնդրողացն յուսով եւ արտասուաբ (...): Ահա գիտութեան եւ ընտրութեան ժամանակ, ահա սարսափման, ըղձից, արտասուաց, յուսոյ եւ հաւատոյ ժամանակ, ահա մաքրութեան անձին եւ սրբութեան մեղաց ժամանակ, զի մի՛ կենացն դեղ մահու լեալ դատեացէ»²²:

Պատարագ մատուցելիս, Գրիգորը աշխատում է իմանալ, «թէ ո՞ր բան ի Հայր է, կամ ո՞ր՝ յՈրդի, կամ ո՞ր՝ ի Հոգի»²³: Այսպիսով վարժվում է արտահայտել «ի խորոց սրտի խաւք ընդ Աստուծոյ»: «Վասն զի գործ աստուածային է, զանց արասցես զերկրաւորաւքս, նաեւ զերկնաւորաւքն եւս՝ առաջի Հաւր կալով, ի գիրկս ունելով զՈրդին, իբր թէ ասելով. «Աստուած Հայր, հայե՛աց ի սո-

¹⁷ Նույն տեղում, էջ 1085, § 54: Թեևս, պետք է ենթադրել, որ բառերը տեղափոխվել են. ավելի «պահպանություն» Աստծու կողմից արթուն վիճակում, քան թե քնած:

¹⁸ Մատեան, 12, 402, և. ժ. ., 2009, էջ 115:

¹⁹ Նույն տեղում, 9, էջ 116:

²⁰ Նույն տեղում, էջ 447:

²¹ Գրիգոր-Γρηγόριος անունը ծագում է հունարեն γρηγορέω բայից, որ նշանակում է «արթուն լինել, սթափ լինել»:

²² Մ2, և. ժ. ., 2008, էջ 1087-1088, § 89. 93:

²³ Նույն տեղում, էջ 1088, § 98:

րա պատառեալ կողս եւ ի տեղիս բեւեռացն»²⁴: Այս վերջին տողերը պատարագողն է ասում, սրտի և մտքի լուռ ձայնով: Սա ո՛չ այլ ոք չի կարող լինել, քան ինքը՝ սուրբ Գրիգորը, որն արդեն վերագտել է Աստծո հետ խոսելու մեծն Մովսեսի մոռացված արվեստը և փորձում է այն ավանդել նարեկավանքի իր եղբայրներին:

Սակայն, միևնույն հատվածը պարունակում է պատմական նշանակություն ունեցող կարևոր տվյալներ. «Պատարագեա՛ զՔրիստոս յաղագս անձինդ եւ ամենայն աշխարհի: Մի տգիտութեամբ միոյ մեռելոյ տացես, եւ զկենդանիս եւ զալլսն զրկեսցես: Զի պատարագն կենդանեաց է առաւել, քան մեռելոց (...) եւ այն յոյս եւ հաւատ ունեցողաց է, եւ ո՛չ, որ դրամ տայ ինչ»²⁵:

Սխալ չհասկանանք սուրբ Գրիգորի այս խրատը: Նա նպատակ չունի արգելել, որ պատարագեն հանգուցյալների համար: Ընդհակառակը, «Մատեան»-ի 86,1 գլխում, գրում է. «Ամենից հոգւոց ողորմեա՛ / Գովեալ եւ երկայնամիտ թագաւոր, / Նաեւ այնոցիկ առաւել, / Որոց հատեալ է ակնկալութիւն փրկութեան կենաց, / Որք ննջեցին անպատրաստաբար»²⁶: Ավելի շատ «Մատեան»-ի վերջին գլխում բնութագրում է Պատարագի խորհուրդը, որպես «Յիշատակ կենաց փրկութեան հոգւոցն ննջեցելոց»²⁷:

Ճիշտն այն է, որ սուրբ Գրիգորը չի ուզում, որ պատարագողը սուրբ խորհրդի շնորհքը տգիտաբար վերապահի միմիայն ծիսարարության ժամանակ հիշատակվող հանգուցյալին, մոռանալով մնացած մարդկանց՝ ողջերին և մեռյալներին: Քանի որ Քրիստոսը իսկապես Ամենափրկիչն է, չի կարելի փրկարար խորհուրդը տիեզերական նշանակությունից զրկել և դարձնել այդ դրամ վճարող մի անհատի սեփականությունը:

Անշուշտ, միջնադարյան Հայաստանի մթնոլորտում այդպիսի դիրք գրավելը շատ խիզախ և նույնիսկ վտանգավոր քայլ էր: Բանն այն է, որ ի հիշատակ հանգուցյալների մատուցվող պատարագները նյութական մեծ օգուտ էին բերում բոլոր վանքերին: Այս եկեղեցական եկամուտի դեմ բողոքելը կարող էր վանականների ընդվզումը և իշխանավորների դատապարտումն առաջացնել:

Թերևս, այդ իսկ պատճառով է սուրբ Գրիգորը մեղադրվել Ծաթ լինելու մեջ, ինչպես պատմում է Հայսմավուրքը: Համենայն դեպս, նա ամբողջ սրտով ցանկանում էր, որ եկեղեցու աղոթքները լրիվ անվճար լինեն: Ուստի «Մատեան Ողբերգութեան»-ը կառուցել է որպես աննյութական և հավերժական մի տաճար, որտեղ ամեն ընթերցող աղոթում է իր և բոլորի համար, այնպես որ հեղինակի մահվանից հետո ապագա ընթերցողները աղոթեն իրենց իսկ հոգու, ինչպես նաև անցյալի ընթերցողների և իր՝ Գրիգորի համար:

²⁴ Նույն տեղում, էջ 1088, § 99:

²⁵ Նույն տեղում, էջ 1088, § 96-97:

²⁶ ՄՀ, հ. ԺԲ., 2009, էջ 528:

²⁷ Մատեան 95,3 ՄՀ, հ. ԺԲ., 2009, էջ 603:

Իմպրեսիոնիստներից առաջ նկարիչները նախապատրաստում էին իրենց կտավները ծոցատետրերում արված հարյուրավոր գծանկարներով և ի մի էին բերում դրանք արվեստանոցում: Թվում է, թե Գրիգոր Նարեկացին նույն բանն է արել, հավաքելով իր ճառախոսությունները իր Հովհաննես եղբոր աջակցությամբ: Շատերը համարելով լոկ էսքիզներ, կամ հիմնովին վերաշարադրել է դրանք, կամ էլ լրջորեն վերամշակել: Այդ ուրվագրերից է եղել նաև «Կարգ եւ կանոն աղավթից»-ը:

Նկատենք օրինակ սաղմոսերգության թեման: «Կարգ եւ կանոն»-ում, Գրիգորը գրել է թե «սաղմոսելն չէ տիրապէս աղաւթել, այլ միայն, զի հաւաքեսցի միտքն ի ցնորմանէ, եւ որտեղ գտանես այսպէս, ապա աղաւթեսցես: Եւ զի՞նչ է աղաւթելն, եթէ ոչ մղկտումն սրտին եւ արտասուքն»²⁸:

Այս հատվածից ելնելով, կարելի է մտածել, որ ըստ Գրիգորի՝ Սաղմոսարանը նախակրթական մի վարժություն է հայթայթում իսկական մտավոր աղոթքի շնորհքը ստանալու համար: Սակայն, եթե կարդանք «Մատեան»-ի սաղմոսերգությանը նվիրված երկու գլուխները (60-61), բոլորովին այլ տպավորություն ենք ստանում: Գրիգորը, ոչ միայն արտասուք և ընտրության շնորհքն է բացահայտում, այլ նաև վեր համբարձվող մտքով է աղոթում: Կարելի է մտածել, թե երկու ճառախոսությունների միջև հակասություն կա: Քավ լիցի: Ուղղակի «Կարգ եւ կանոն»-ը և «Մատեան»-ը նկարագրում են միևնույն պրոցեսի սկիզբը և վերջը, իսկ Գրիգորը, սկիզբը բաց թողնելով, «Մատեան»-ում կենտրոնացել է միայն վերջի վրա:

Նարեկացուն վերագրվող «Մեկնութիւն Հայր մերի» երկը ավելի դպրոցական ոճ ունի, քան «Կարգ եւ կանոն»-ը: Այն թերևս ավելի հին է: Սուրբ Գրիգորը նախ հորինել է ամենահիմնական և պարզ աղոթքի՝ «Հայր մեր»-ի բառացի բացատրությունը, իսկ հետո՝ աղոթքի տեսական և գործնական մի առձեռն գրքույկ: Առաջինը տարրական մեկնաբանության բնույթ ունի, իսկ վերջինը՝ Աստծու հետ արտասովաբեր, լուռ, մտավոր խոսքերի գաղտնիքն է երևան հանում:

²⁸ ՄՀ, հ. Ժ., 2008, էջ 1087, § 84-85:

JEAN-PIERRE MAHE

L'ECRIT ORDRE ET CANON DES PRIERES ATTRIBUE A GREGOIRE DE NAREK, COMME EBAUCHE PRELIMINAIRE DU LIVRE DE LAMENTATION

Mots-clefs : paternité, l'homme intérieur, l'homme extérieur, psalmodie, Messe, la prière « Pater noster », vision, service nocturne.

Il n'est pas facile d'évaluer l'authenticité des écrits divers attribués à Grégoire de Narek. Parfois, la tradition manuscrite est divisée. Ainsi, dans les manuscrits antérieurs au XVIe siècle, les *Conseils sur la foi droite* sont attribués à Grégoire de Skevra ou à un certain « Grégoire ». L'attribution au maître de Narek est plus tardive. Même quand les manuscrits sont unanimes, prenons garde que Grégoire lui-même a exclu du recueil définitif de ses oeuvres certains écrits de jeunesse.

Le traité *Ordre et canon des prières* contient de nombreux traits narékiens, bien identifiés par Hrachya Tamrazyan. Mais au noyau authentique se sont agrégées des additions ultérieures dues aux moines de Tegheniatsvank, qui ont « adopté » au XIVe siècle cet écrit tombé en déshérence, pour y intégrer les usages liturgiques de leur communauté, en les consacrant par l'autorité de saint Grégoire.

En dégageant le noyau ancien de cette œuvre, on accède à une ébauche préliminaire du *Livre de Lamentation*.

ЖАН-ПЬЕР МАЭ

ПРИПИСЫВАЕМЫЙ ГРИГОРУ НАРЕКАЦИ "ПОРЯДОК И КАНОН МОЛИТВЫ" КАК ПРЕДВАРИТЕЛЬНАЯ ЗАГОТОВКА ДЛЯ "КНИГИ СКОРБНЫХ ПЕСНОПЕНИЙ"

Ключевые слова: авторство, внутренний человек, внешний человек, псалмопение, месса, молитва “Отче наш”, видение, ночное богослужение.

Установление аутентичности различных трудов, приписанных Григору Нарекаци – нелегкая задача. Рукописная традиция иногда неоднозначна. Так,

в рукописях до XVI века “Краткие увещания” («Համարանք բան խրատու») приписываются Григору из Скевры или некоему “Григору”, а имя настоятеля Нарекского монастыря находим в намного более поздних рукописях. Однако, даже когда рукописи единодушны, следует иметь в виду, что сам Григор мог исключить из окончательного сборника некоторые свои труды, написанные в юности.

Трактат “Чин и канон молитвы” содержит много черт, свойственных Нарекаци, что наглядно показал Грачья Тамразян. Однако позднее, в XIV веке, подлинное ядро произведения было дополнено монахами монастыря Тегенис, которые “усыновили” ничейное творение, чтобы интегрировать с ним литургический обиход своей общины и освятить этот обиход авторитетом Св. Григора.

Выделив древнее ядро этого произведения, мы получаем доступ к эскизу “Книги скорбных перснопений”.